

УДК 32.019.5

В.В. Заблоцькийкандидат політичних наук, докторант, заслужений працівник освіти України
Харківський регіональний інститут НАДУ при Президентіві України**ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКА ДУМКА
ЧАСІВ ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ***Стаття присвячена розгляду державно-управлінських традицій давньослов'янських племен та їх трансформації під впливом Візантійської імперії.***Ключові слова:** державно-управлінська традиція, державність, Київська Русь.**I. Вступ**

На початку ХХ ст. українські вчені та публіцисти доклали чимало зусиль для того, щоб обґрунтувати, аргументувати і довести не тільки опонентам, а й насамперед українському суспільству факт існування історичних свідоцтв щодо ролі в європейській історії державотворення українських державних формувань. Адже й досі значно поширеною є думка щодо здобуття українським народом у 1991 р. державної незалежності як “подарунка історії”. Зокрема, Голова Верховної Ради України (1994–1998 рр. та 2006–2007 рр.) О. Мороз зазначив, що “чи добре те, чи ні, але державність України не здобута, вона їй дісталася. Більше того, маємо підстави говорити про зростання залежності України більше, ніж чимало років тому” [5, с. 46]. Продовжуючи цю тезу одного з політичних лідерів держави кінця ХХ – початку ХХІ ст., потрібно зауважити на існуванні ще однієї “залежності” – трансцендентального пізнання, яке ґрунтується не стільки на предметах, скільки на видах суспільного пізнання ідеї державотворення, оскільки це пізнання має бути можливим а рїогі [11, с. 44]. За аналогією з І. Кантом (1724–1804), система таких понять називалась би трансцендентальною філософією державотворення.

Наприкінці ХХ ст. сама ідея становлення української незалежності стала dokonаним фактом тільки через те, що інші шляхи вже просто не розглядалися. Один із засновників теорії інтегрального націоналізму Д. Донцов (1883–1973) не бачив жодних “реальних фактів”, наслідків тієї політичної та духовної катастрофи, яка трапилася з ідеєю українського державотворення впродовж останніх трьохсот років, виходячи з єдиного актуального принципу: важливо не те, що є насправді; має значення тільки те, що має бути. Ця ірраціональна віра у майбутнє своєї нації стала цілком реальною запорукою перемоги [7, с. 16].

Аналіз наукових праць і досліджень історичних коренів самобутності української державницької думки свідчить про інтерес до цієї теми з боку науковців, зокрема, таких як В. Бульба, М. Котляр, В. Кремень, Ю. Мирошниченко, П. Петровський, В. Шевчук та ін. Проте не можна не

помітити існування суттєвих неузгодженостей і різночитань у вітчизняній і зарубіжній історіографії та науці державного управління щодо визначення передумов для розвитку України як незалежної держави з позиції аргументації та обґрунтування самої ідеї національного державотворення з урахуванням протодемократичних традицій, притаманних як давньоруським державним формуванням, так і тим, що утворювались на теренах України в пізніші часи. Зазначимо, що якщо для ряд вітчизняних дослідників цей факт викликає певні сумніви, то автор досить ґрунтовного історичного дослідження розвитку європейського суспільства Норман Дейвіс, досліджуючи історію Європи, наголошував на тому, що “за свідченнями Прокопія Кесарійського та імператора Маврикія, слов'яни не люблять коритися деспотам... Певну повагу вони виявляють тільки старим людям і героям, проте кожне плем'я чи село існують як окрема республіка, всіх треба переконувати, бо нікого не можна примусити...” [4, с. 244].

Наявність невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття, пояснюється існуванням розбіжностей у розумінні наукового минулого і сьогоденного української державотворчої традиції. У процесі здійснення історичного дослідження доводиться констатувати, що мова йде не тільки про визначення історичного фактажу як комплексу складних подій, що відбувалися в певний часовий проміжок на певних географічних територіях, які ускладнюються їх інтерпретаціями та верифікаціями. На перший погляд, очевидні та зрозумілі історичні факти на кшталт воєн, релігійних, фінансових, соціальних та адміністративних реформ на практиці виявляються складними комбінаціями безлічі супутніх подій, явищ і фактів, більшість з яких навіть не пов'язуються з певними історичними фактами.

Такі погляди є досить усталеними як у сучасній філософії, так і науці державного управління. Навіть прості, зрозумілі і, здавалось би, очевидні історичні факти неможливо визнати гранично простими, оскільки, по-перше, кожен історичний аргумент у результаті є компіляцією цілого ряду суміжних і взаємопов'язаних подій;

по-друге, сам по собі історичний аргумент не пізнається в результаті певного досвіду, тобто по суті потребує набуття ним особливого сенсу; по-третє, кожен історичний аргумент сам по собі виступає певною “теорією”, яка потребує її інтерпретації. Здійснюючи пошук історичних аргументів та обґрунтувань трансцендентальності Української держави, потрібно розглянути, перш за все, витоки уявлень про державу, які панували у свідомості слов’янських племен, розселених на етнічних українських територіях у давньоруський період, а також простежити варіативність їх взаємозв’язків з традиціями вітчизняного державотворення у наступні періоди.

II. Постановка завдання

Наріжним каменем порушеної проблематики має бути питання щодо існування, розвитку, збереження та впливу на розвиток українського державотворення демократичних традицій, притаманних українському суспільству, розкриття якого і є метою статті. Очевидною є наявність тісного зв’язку визначеної теми із науковими та практичними завданнями, що сьогодні стоять перед сучасним українським суспільством, яке, перейшовши межу двадцять років державної незалежності, і до сьогодні не має чітких аргументів та обґрунтувань щодо трансцендентальності власної державної традиції.

III. Результати

Академік Національної академії наук України В. Кремень фактор історичної спадковості українських державних формувань вбачає у сталості території та наявності компактного ядра аборигенного населення, яке усвідомлює свою окремішність і має волю до самоорганізації. У комплексі ці ознаки забезпечують геополітичний фактор, тобто єдність території та політизованого народу, самоорганізованого в ту чи іншу форму державності. Управлінські функції в ній забезпечуються політичною елітою, функції ідеологічного “клею” спільноти здійснює, наприклад, церква. Отже, для самовідтворення народу на рівні великого суспільства-держави потрібні передумови: об’єктивні (кількість населення, відповідна геополітична ситуація); суб’єктивні (самоусвідомлення, ідеологічна єдність і політична воля) [13, с. 32–33].

Професор Віденського університету Андреас Каппелер зазначив, що жоден із згаданих критеріїв не може задовільно визначити предмет дослідження української історії. Автор у дослідженні “Мала історія України” розглядає українську державність в аспекті історії простору, в якому українці жили, становлячи більшість населення [10, с. 12].

Наприкінці XIX – початку XX ст. такі відомі українські та російські вчені, як А. Кримський, М. Туган-Барановський, М. Грушевський, О. Шахматов та інші, зауважували, що до XIX ст. поняття української єдності підмінялось зазвичай поняттям єдності політичної, релігійної або культурної, і народність розглядалась як зміст однієї з цих форм: як громадяни певної держави, як

населення однієї території, як члени певної церкви. Оскільки в історії українського народу всі ці ознаки або форми, періодично охоплювали більшість населення, що проживало на територіях, на яких формувались відомі нам українські державні утворення та розривалось на частини державами-сусідами, то замість того, щоб полегшити цими зовнішніми й узагальнюючими категоріями кристалізацію поняття української народності, вони, навпаки, її ускладнюють [15, с. 1].

Як це не парадоксально, але практично всі інтерпретації модної теми вітчизняного державотворення мають теоретичні і практичні основи в сучасній історіографії. При цьому не можна відкидати факту послідовного історичного накопичення значного теоретичного матеріалу, кристалізації на її основі провідних тенденцій у пізнанні ідеї держави та утвердження гуманістичних, демократичних і правових цінностей у процесі вирішення багатоаспектної проблеми стосовно обґрунтування основ, природи і статусу Української держави.

Насамперед, потрібно зазначити, що ще в період Російської імперії І. Беляєв (1810–1873) зазначав, що до часів князя Володимира Великого “і земство Руської землі і при князі управлялись за своїми старими порядками на основі общинних засад; вироки віча продовжували мати свою вагу і князі щодо земщини не могли дати жодних розпоряджень без згоди віча. Князь із дружиною і земщина хоча й діяли спільно, і земство визнавало владу князя, але все ще не становили одного цілого” [3, с. 40]. На думку нашого сучасника М. Котляра, саме виникнення та розвиток приватної власності (з часом – і на землю) і пов’язане з ним майнове та соціальне розшарування стали одним із головних чинників переходу від союзів племен до племенних князів [12, с. 5]. Російський дослідник О. Шахматов засвідчував, що “в договорах з Візантією 944 р. поруч з великим князем виступають послі не менше двадцяти залежних від нього інших князів і намісників. Така ж приблизна кількість була і тринадцять років потому у світі княгині Ольги” [15, с. 70]. Таким чином, очевидними фактами є те, що Київська Русь вже за часів князя Олега була певним союзом слов’янських племен, а також те, що “великі князі” намагались стати єдиновладними у державі та єдино згадуваними в історії.

В. Ричка вважає, що серйозним випробуванням на міцність влади київського правлячого дому стала драматична колізія, що зав’язалась у 945 р. Її першопричиною була запроваджена князем Ігорем система перерозподілу військової здобичі між своїми соратниками. Причому цей перший досвід став трагічним саме для його “винахідника” – князя Ігоря, якого древляни вбили за спробу запровадження “подвійного оподаткування”. З точки зору тогочасного племінного права, це вбивство було вмотивованим вчинком [14, с. 42–43]. Зазначи-

мо, що такий принцип відносин між київськими князями та слов'янськими племенами був пізніше покладений одним з основоположників сучасного міжнародного права Гуго Гроцієм (1583–1645) в основу його праці “Про спротив владі”. Автор, обґрунтовуючи законність повстання народу проти влади, зазначав, що “поперше, якщо державці перебувають у підпорядкуванні у народу – або відпочатку отримали владу від нього <...>, то у випадку порушення ними закону або здійснення злочину проти закону чи держави їм не тільки можна протистояти силою, але й за необхідності і наказувати смертю” [9, с. 185].

Історично відбувався об'єктивний процес раціоналізації, упорядкування, ускладнення й удосконалення держави та її функцій. Еволюціонує, державні формування, що утворювались на українських теренах, поступово трансформувалися, утворюючи нові ціннісні і смислові історичні координати. Висуваються нові вимоги щодо організації та діяльності держави, а також тих завдань, які доводиться вирішувати. Паралельно з цим відбувалася тенденція до самоорганізації суспільства, формувалась більш адекватна система горизонтальних і вертикальних зв'язків, механізмів та інститутів у багаторівневій політико-правовій сфері людської цивілізації. Таким чином, якщо спробувати спроектувати чотири анімонії І. Канта, визначених у праці “Критика чистого розуму” (1781) [11], з метою обґрунтування трансцендентальності держави як частини філософії, то можна зазначити, що:

1. Державність як соціальне явище нерозривно пов'язується з людиною політичною та не має початку в часі і просторі поза людською цивілізацією. Держава має початок у часі і просторі.

2. Будь-яка державне утворення має ряд тождних ознак. У міждержавному просторі не існує жодних випадковостей і простих відносин – усі дії виявляються взаємопов'язаними та мають своє продовження на міжнародній політичній арені.

3. Будь-яка політична подія в міждержавному просторі відбувається за певною логікою та необхідністю. Однак цього недостатньо для пояснення всіх політичних явищ. Адже розвиток держави здійснюється у світі тільки за законами загальносуспільного розвитку.

4. У світі є необхідна сутність як його причина. Немає жодної абсолютно необхідної сутності ані в міждержавному просторі, ані поза ним.

Історія розвитку державних формувань, що утворювались на українській території, має багатогранний характер: у певні історичні періоди, які можна розглядати як точки біфуркації, вектор державотворення міг скеровуватись за різними напрямками, що передбачало існування і можливості реалізації множини історичних сценаріїв та концепцій. Зокрема, потрібно наголосити на очевидному факті притаманності

далекоглядності і виваженості політики візантійських імператорів щодо руських князів, яка полягала у створенні та режисеруванні ними сценарію розвитку історично неминучого процесу “зіткнення цивілізацій”, що супроводжувалася постійними військовими конфліктами, на сценарій “цивілізаційної асиміляції київських князів”. Очевидно, що однією з головних умов запобігання неминучості міжцивілізаційного конфлікту, що досить чітко усвідомлювали візантійські імператори, було вироблення у слов'янських племен загальноцивілізаційного менталітету, шлях до якого пролягав через знищення аборигенної релігії слов'ян – “язичництва” та насадження православного християнства. Зокрема, Норман Дейвіс зазначив, що Київська Русь 988 р. перейняла християнство від Візантії як частину великої політичної угоди [4, с. 341], а також, що “держава і церква злилися в одну нерозривну цілість. Імператора (самодержця) і патріарха вважали за світську й духовну опори божественної влади. Імперія боронила православну церкву, а церква вихваляла імперію. Цей “цезарепапизм” не мав відповідника на Заході, де світська влада і папський авторитет ніколи не поєднувались” [4, с. 265].

У свою чергу, починаючи від княгині Ольги, київські князі також розуміли свої вигоди – відкривалась перспектива щодо зміни ідеології давньокіївської держави: замість моделі “союз племен – обраний (запрошений) князь (воєначальник)”, вибудовувалась модель “князь (самодержець) – удільні князі (васали) – земство”. Для легалізації цієї моделі потрібно було змінити не тільки релігію, а й ментальність слов'янських племен. Необхідно було викреслити з пам'яті не тільки їх старих богів, а й традиційні устої, зокрема, щодо ставлення до верховної влади. Фактично відбулася зміна не тільки принципів формування верховної влади, а й влади духовної. Із запровадженням християнства на Русі князі здобували можливість здійснювати контроль над духовенством. Значимо той факт, що князівська влада на Русі, яка не мала під собою ані давності, ані єдності походження з народом, ані права перемоги або сили, за допомогою християнської сили отримала релігійне підґрунтя в очах народу [3, с. 41]. Крім того, нова релігія несла й нове усвідомлення історії, світогляду, менталітету тощо. Зокрема, О. Шахматов у “Розшуках про найдавніші руські літописні зводи” (1908) зазначав, що порівняння “Початкового зводу” з “Повістю временних літ” показує, що відомості про “четверту помсту” Ольги (*спалення міста Іскоростеня*) були значно пізніше вставлені складачем [17, с. 109]. Тому детальне літописне свідчення про факти помсти княгині Ольги за вбивство князя Ігоря потрібно розглядати не у світлі кровної помсти, а виключно як спробу надання певної ідеологічної установки для нащадків про неминучість відповідальності за

повстання проти князівської – державної – влади та про те, що “князь завжди правий”.

Український історик та археолог М. Брайчевський (1924–2001) дійшов висновку, що вся початкова історія Русі була сфальсифікована візантійськими публіцистами XI–XII ст. Причому йдеться не про можливість вилучення якоїсь частини інформації, що не узгоджувалась з концепцією “рюриківської” моделі державотворення на Русі, а про свідоме перенесення всього зробленого слов'янським князем Аскольдом князям-варягам: Олегу, Ігорю і навіть Володимиру [2, с. 730].

Очевидно, що такі важливі інновації через свою особливу значущість заслуговують і особливої теоретичної дослідження. По-перше, потрібно відзначити, що у свідомості давніх слов'ян князь як політична фігура, що уособлювала вищу державну владу, не розглядалась як дещо “недоторканне”, як вища сила, що має божественне походження. Зазначимо, що практично всі відомі сьогодні давньоруські літописи, зокрема і “Повість временних літ”, зосереджують увагу читачів на жорстокій помсті княгині Ольги древлянам за вбивство князя Ігоря як неминучості покарання за посягання на вищу державну владу. Але, враховуючи те, що практично всі вони базуються на згаданому літописі, потрібно поставити під сумнів історичну правдивість саме цього джерела. Зокрема, О. Шахматов (1864–1920) наголошував на критичності тих відомостей і теорій, якими давньоруські книжники намагалися по-своєму трактувати історію держави або точніше – князівської династії Рюриковичів. Найгірше те, що, прилаштовуючи історію Київської Русі під нові схеми, вони абсолютно вільно трактували і переписували історичні факти. У результаті реальна історія втрачала зв'язок з дійсністю [15, с. 67–68]. П. Толочко зазначає, що питання першопочатків давньоруського літописання належить до найскладніших і по суті остаточно не вирішених до наших днів. М. Оболенський вважав за можливе датувати початковий київський літопис серединою X ст. і пов'язував його з діяльністю духівника княгині Ольги пресвітера Григорія [2, с. 729].

Загалом моделі державотворення у традиційній культурі базуються не на логічному доведенні правильності, а на зразках, що спираються на усталені традиції. Програми поведінки мають цілісний характер, у них у зародковому вигляді зосереджені витоки всіх наступних юридичних, естетичних, релігійних норм, які конститууються пізніше, коли з'являються класові суспільства. Програми поведінки на кожному новому історичному етапі відтворюються автоматично, без спеціального обґрунтування і соціальних механізмів наслідування [2, с. 63]. Таким чином, найперше потрібно було ліквідувати та викоринити із суспільної пам'яті згадки про історичні факти щодо залежності князя від колективних рішень віча, рад, з'їздів тощо. Зга-

даний нами О. Шахматов, досліджуючи питання визначення періодизації літопису Нестора, зазначав, що “Несторів літопис ще до 1116 року, коли до нього долучився ігумен Сильвестр, піддавався переробці з боку деякого Василя... Зокрема, низку подій, описаних Нестором, Василій не тільки подав скорочено, але й з іншим трактуванням... Наведу ще один приклад скорочення: Нестор під 1108 роком детально розповів про Витічевський з'їзд князів; названі учасники з'їзду; описаний хід переговорів; наведена постанова з'їзду та вказані найближчі його наслідки. Літописець Василій, розповівши про події 1099 року, вилучає відомості про з'їзд” [16, с. 42–43].

Очевидно, що у родоплемінних слов'янських общинах ставлення до посади “князя” принципово відрізнялось від розуміння і сприйняття цього терміна у феодальному суспільстві. Зокрема, досить поширеною серед слов'янських племен була практика “князевбивства”, що не вважалося чимось незвичним. Зокрема, існують літописні звіди про вбивство князя Аскольда – імовірного справжнього засновника Києва, яке, можливо, скоїв князь Олег Віщий і яке залишилось безкарним. Крім того, ймовірною підставою для ротації слов'янських князів історики називають, зокрема, військові поразки. Так, відомо, що Аскольд у своїх останніх походах проти Візантії двічі поспіль зазнавав невдач. Характерно, що практично через півтисячоліття ця практика знайшла своє застосування на Запорозькій Січі, коли козацькі вожді несли відповідальність за результати очолюваних ними військових операцій власним життям.

Очевидно, що форми різних культур і цивілізацій містять суперечності, загострення яких завжди пов'язується зі спробами, зумовленими різними державно-управлінськими, культурними та ментальними засадами. Чим сильнішими є ідентифікаційні прив'язки до різних способів взаємовідносин, тим гостріше відбувається зміна існуючого укладу. Зокрема, конфлікт між Київською Руссю та Візантією (*Basileia Romaion*) як наступницею Римської імперії потрібно розглядати з точки зору цивілізаційного конфлікту, що є досить спрощеною схемою сприйняття ментальних, релігійних, економічних, виробничих, культурних відмінностей тощо, якими обґрунтовуються відмінності між цими суспільствами. В цьому сенсі конфлікт стає каталізатором та ідеологічною аргументацією. Потрібно зазначити, що мова тут йде не тільки про конфлікт інтересів, пов'язаних з необхідністю захисту візантійських міст від набігів слов'янських і норманських дружин та вирішення торговельних конфліктів. На думку М. Костомарова, один із найвідоміших давньоруських літописів “Повість временних літ” закінчується, імовірно, 1043 р., у який відбувся останній похід Руських (*Київської Русі – В.3.*) на Грецію (*Візантію – В.3.*), тому що в подальшому тон розповіді значно змінюється, притаманна їй простота зникає

і стає вагомим панування риторики [17, с. V–VI]. Таким чином можна припустити, що візантійським імператорам вдалося досягти своєї мети шляхом ескалації цивілізаційного конфлікту, який для слов'янського “варварського” світу трансформувався у внутрішньосупільний фактор конфліктності між князівською верхівкою та старійшинами племен за верховенство влади. Крім того, імперії також вдалося досягти розмежування слов'янської держави, коли Ярослав і Мстислав Володимировичі у 1026 р. уклали угоду про розподіл між собою південної Руської землі “по Дніпру” [12, с. 19].

Як відомо, С. Хантінгтон (1927–2008) розглядав основні причини зіткнення цивілізацій, перш за все, з точки зору фактора суперечок між цінностями, світоглядом, унаслідок чого аксіологічна субстанціональність різних культурно-цивілізаційних систем виступає як головна умова конфлікту. Можна припустити, що в X–XI ст. у Русько-Візантійському просторі джерелом конфліктів були не тільки військово-економічні суперечності, а культурні, що знайшло своє відображення в релігійних протистояннях, а також у ментальних відмінностях культур. Наслідки зіткнення варварської-давньоруської та візантійської цивілізації простежуються практично вже протягом цілого тисячоліття.

Так, в історичному просторі держава в тенденції ставала все більше запрограмованою у своїй діяльності культурними загальноцивілізаційними цінностями. У зв'язку з цим поступово переорієнтовується її внутрішня структура, удосконалюються механізми функціонування, з'являються нові засоби підвищення ефективності діяльності тощо. Діяльність держави коригується, стримується і спрямовується міжнародно-правовими актами та інститутами. Цей глобальний процес удосконалення в широкому сенсі держави по-різному інтерпретується в суспільній свідомості. Д. Донцов зазначав, що “суть нашої проблеми лежить у питанні формо-творчої, будівничої правлячої касті. Була та каста мудра, відважна й сильна морально, була й держава. Була вона слаба або вироджувалася, розкладалася й гинула, слабла й держава” [6, с. 151]. Так, після смерті князя Ярослава Мудрого (983–1054) Київська Русь розпалася на ворожі одне одному князівства, які лише номінально підкорялися київському князю, змінилася ідеологія державного управління: земство скористалося ослабленням князівської влади і його рішення набули нового значення. Першим це усвідомив Володимир Мономах [3, с. 46]. Причому цей поділ вправо поширювали візантійці, і ним могли б ще в середині XI ст. скористатися поляки; якби сама Польща не вступила після 1138 р. у затяжний період фрагментації Київ і надалі залишався комерційним та релігійним центром, проте був відданий на ласку степових печенігів та половців і майже втратив політичний контроль. Саме у XII ст. уперше вжито слово “Україна”, яке

означає “край”, “прикордоння”, для назви земель навколо Києва [4, с. 349].

Вже у XIX ст. М. Драгоманов (1841–1895), досліджуючи питання проблематики поширення європейських хартиї вольностей, зазначав, що “держава “римського світу” прийняла у часи Костянтина Великого (272–337) політичні форми, зовсім подібні до азіатських деспотій, і в тому світі розвивались політичні думки про обов'язок покорятись державному начальству, такі, яких не знав навіть і старий Схід. На цьому ґрунті виросла думка про те, що “імператор вільний від закону”. А позаяк на імператора перенесена була і релігійна святість держави, то абсолютний імператор став і богом, не враховуючи вже того, що за станом верховного жреця він мав право і над релігією [8, с. 26–27]. Цікавою є позиція П. Толочка, який наголошує на існуванні унікальної моделі українського державотворення, утвореної в процесі взаємовпливу монархічних, аристократичних і демократичних елементів у системі державотворення Київської Русі, що ґрунтувалась у традиціях верв, соборів, віча та їх генезису. Причинно-наслідковий зв'язок цих явищ знайшов відображення в суспільному устрої східних слов'ян та їхньої державності до появи Київської Русі, у характері військової демократії на Наддніпрянщині, що дало змогу зробити стрибок від первісності до феодалізму, вибудовувати функціонал княжого врядування та механізми княжого законодавства тощо [2, с. 792].

Зокрема, у другій половині XII ст. і до монгольського завоювання кожен князь для того, щоб зайняти князівський стіл, повинен був укласти угоду з місцевим земством; навіть у тому випадку, якщо цього князя підтримував союз князів, вимагалось, щоб у цьому процесі брали участь представники земства [3, с. 48]. Тому на певних етапах українське суспільство йшло власним унікальним шляхом державотворення, що призводило до утворення нових форм і моделей державної влади, принципово нових форм політичної організації, відмінних від існуючих державних систем. Прикладом може слугувати той факт, що в Київській Русі навіть заповіт щодо отримання в управління князем певної території набував чинності після позитивного рішення скликаного з цього питання віча [3, с. 48]. Органами земського управління були віча і виборні земстві влади. В кожному місті і в кожній общині віче являло собою загальну думку всіх громадян або всіх членів общини. Фактично в усіх володіннях Київської Русі постійно існувало дві влади і два типи органів управління: влада князя і влада, яку обирала община [3, с. 55]. За великим рахунком, мова йде про певний різновид “воєнної демократії”, яка була такою політичною структурою, у якій динамічно співіснували такі рівноправні органи управління, як народні збори, рада старійшин і вождь (князь). До сфери їх компетенції входило управління фінансами, судові і релі-

гійні функції. Влада племінних вождів спочатку спиралася на престиж і авторитет. Але на цьому етапі ще не відбувалося присвоєння князем виключних прав на всю сферу компетенції родоплемінних органів самоуправління.

Державотворча модель “воєнної демократії” була початковою фазою політогенезу, але ця політична структура не передувала, як донедавна вважалось безпосередньо державності, а змінилася іншими переддержавними формами соціально-політичної організації [14, с. 11]. Зокрема, київським католицьким єпископом Й. Верещинським (1530–1598), який був переконаним прихильником теорії щодо безперервності історії України від киеворуських часів, було розроблено концепцію ідеї міні-васальних субдержавних утворень у межах Речі Посполитої, відповідно до якої на території України мали бути створені військово-політичні корпорації напіввідкритого типу з ієрархізованою військово-адміністративною будовою. Розроблена в цьому проекті модель політичного устрою спиралася на легітимізаційний принцип тогочасної політичної правосвідомості: суверенітет козацької держави утверджувався через політичний інститут володаря – задніпровського князя. Козацька держава мала утворюватися з окремих політико-адміністративних провінцій – територіальних полків, де горизонталь влади представлена полковниками [1, с. 491]. У свою чергу, М. Драгоманов зазначав, що “для повноти картини слов'янських політичних порядків в XVI–XVII ст. ми мусимо нагадати, що одночасно зі зростанням польських шляхетських сеймів і сеймиків і московських земських соборів в руських степах виростають козацькі громади, котрі в своїх радах (в Україні) або округах (в Московщині) протягають традицію старих віч, при чому в Україні ці архаїчні народні збори починають підпадати під вплив польських і класичних республіканських думок” [8, с. 32].

IV. Висновки

Отже, державні формування, які утворювались, розвивались і з часом занепадали на українській території, виникали в результаті досягнення суспільством певного рівня соціально-еволюційного розвитку – у результаті як цивілізаційних конфліктів, так і довготривалої конкуренції різних форм та моделей державного управління, їх руйнації, трансформації тощо. Причому для певних періодів розвитку українського суспільства власна держава часто не розглядалася як необхідний і обов'язковий фактор.

Обґрунтування макроеволюційних процесів формування української держави є певним різновидом соціальної еволюції українського суспільства, у рамках якої здійснювалися грандіозні зміни, що мали важливий вплив на хід історичного процесу вітчизняного державотворення. Менталітет українського суспільства детермінував специфічний характер його світогляду та забезпечував єдність і послідовність існу-

вання всього суспільства, а також стимулював суспільний прогрес шляхом продукування новацій у частині самоорганізації та державного управління. До нього варто включити особливості тих складових суспільної свідомості, які піддаються міжсуб'єктній диференціації.

У становленні й еволюції ідей української держави першим протоетапом можна вважати часи Київської русі, коли відбувалося формування та реалізація ідей державотворення в процесі двостороннього цивілізаційного конфлікту (слов'янська “варварська” протодержава – Другий Рим (Візантійська імперія)), які стали будівельним матеріалом доктрини Києворуської держави.

Список використаної літератури

1. Александрович В. Історія Української культури : у 5 т. / [В. Александрович, В. Балушок, М. Боянівська та ін.]. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 2 Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – 848 с.
2. Асеев Ю. Історія Української культури : у 5 т. / [Ю.С. Асеев, В. Баран, І. Баранов та ін.]. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 1 Історія культури давнього населення України. – 1136 с.
3. Беляев Ив. Судьбы земщины и выборного начала / Ив. Беляев. – М. : Императорское общество истории и древностей Российских при Московском Университете, 1905. – 136 с.
4. Дейвис Н. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; [пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко]. – К. : Видавництво Соломії Павличко, 2001. – 1463 с.
5. Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. – Житомир : Рута, 2010. – 868 с.
6. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини / Д. Донцов. – К. : МАУП, 2005. – 568 с.
7. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Вінниця : ДКФ, 2006. – 236 с.
8. Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків / М. Драгоманов. – К. : Просвіта, 1906. – 74 с.
9. Історія про державу і право / [уклад., заг. ред. Г. Демиденко]. – [2-ге вид. доп. і змін.]. – Х. : Легас, 2002. – 922 с.
10. Каппелер А. Мала історія України / Андреас Каппелер ; [пер. з нім. О. Блащук]. – К. : К.І.С., 2007. – 264 с.
11. Кант И. Критика чистого розуму / И. Кант ; [пер. с нем. Н.О. Лосского, сверен и отредактирован Ц.Г. Арзаканяном и М.И. Иткиным ; примеч. Ц.Г. Арзаканяна]. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.
12. Котляр М. Княжа служба в Київській Русі / М. Котляр. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – 251 с.
13. Кремень В. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В.Г. Кремень. – К. : Грамота, 2007. – 576 с.

14. Ричка В. Вся королівська рать. (Влада Київської Русі) / В.В. Ричка. – К. : Ін-т історії НАН України, 2009. – 180 с.
15. Украинский народ в его прошлом и настоящем / [под ред. О. Волкова, М. Грушевского, М. Ковалевского, О. Корша, А. Крымского, М. Туган-Барановского, О. Шахматова]. – СПб. : Общественная Польза, 1914. – Т. 1. – 380 с.
16. Шахматов А. Предисловие к Начальному киевскому своду и Несторова летопись / А.А. Шахматов. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1908. – 71 с.
17. Шахматов А. Разыскания о древнейших Русских летописных сводах / А.А. Шахматов. – СПб. : Типография М.А. Александрова, 1908. – 685 с.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2012.

Заболоцкий В.В. Государственно-управленческая мысль времен зарождения и становления Киевской Руси

Статья посвящена исследованию государственно-управленческих традиций древнеславянских племен и их трансформации под влиянием Византийской империи.

Ключевые слова: *государственно-управленческая традиция, государственность, Киевская Русь.*

Zabolockii V.State-government thought since the origin and formation of Kiev Rus

The article is devoted to the research of state-government traditions of the ancient Slavonic tribes and their transformation under the Byzantine Empire influence.

Key words: *state-government traditions, statehood, Kiev Rus.*